

TEATR TARIXI

Sultonov Dostonbek

O'zDSMI FMF "Dramatik teatri rejissorligi" 2-bosqich talabasi
sultonovdoston07@gmail.com

Ravshanjon Zunnunov Polatovich

Ilmiy rahbar: O'zDSMI

FMF o'qituvchisi

Anantatsiya:

Teatr haqida va o'zbek teatrlarining ilk namoyondalari va teatr tarixi haqida judaham qiziqarli ma'lumotlar keltilgan

Kalit so'z: drama, teatr, rejissura, aktyor

Teatr sintetik san'at bo'lib, jamiyat hayotida, tomoshabinlarning ma'naviy va estetik tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Unda dramaturgiya, musiqa, tasviriy san'at, raqs, me'morlik ajralmas birlikni tashkil etadi. Teatrning muhim vositalaridan biri sahna nutqidir. Aktyor qahramonning pyesadagi so'zlarini o'zlashtirib olar ekan, qahramon qiyofasida, holatlarda turib uning nutqiy tavsifini yaratadi, boshqa personajlar bilan muloqotga kirishadi. Sahna nutqi xarakterlarning ochilishida, asar mazmuni, konfliktining yoritilishida muhim o'rin tutadi (qarang Sahna nutqi). Sahna asarlarining yaratilishida teatr rassomligi (ssenografiya)ning hissasi katta. Rassom asar mazmuni va rejissyor yechimidan kelib chiqib, dekoratsiya yaratadi. **Teatr** (yun. theatron — tomoshagoh) — san'at turi; uning o'ziga xos ifoda vositasi - aktyorning omma oldidagi o'yini jarayonida yuzaga keladigan sahnaviy voqeadir. Teatr san'atida ham boshqa san'atlarda bo'lganidek, xalq hayoti, tarixi, dunyoqarashi aks etib, jamiyat taraqqiyoti, ma'naviyati, madaniyati bilan bog'liq holda o'zgarib, takomillashib boradi. Teatr asosida og'zaki yoki yozma dramaturgiya yotadi. (qarang Teatr dekoratsiyasi san'ati). Teatrda musiqaning ham o'rni katta, tomosha turi va janriga bog'liq holda u turli vazifani bajaradi: dramatik spektakllarda yordamchi vosita bo'lsa, operetta, musiqali dramada so'z bilan barobar huquqqa ega, opera va baletda esa hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. (qarang Teatr musiqasi). Keyinroq teatr Yaqin Sharq va Rimga ham yoyildi.

Ayniqsa, Rimda teatrning yangi shakl va turlari yaratildi. Gʻarbiy Yevropada teatr sanʼatining dastlabki namunalari sayyor aktyorlar jonglyorlar ijodida, Rossiyada skomoroxlar faoliyatida yuzaga kelgan. Uygʻonish davrida vujudga kelgan drama yangi shakldagi professional turning shakllanishiga zamin yaratdi. XVI asrdan opera, XVIII asr oʻrtalaridan balet, XIX asr oʻrtalaridan operetta mustaqil teatr turi sifatida rivojlana boshladi. Teatrning keyingi taraqqiyoti klassitsizmning keng yoyilishi bilan bogʻliq. XVIII asr da maʼrifatchilik oqimidagi teatr taraqqiy etdi. Astasekin realistik tendensiya kuchaydi. Ayniqsa, K. Goltsoni, G. Lessing, P. Bomarshe, F. Shiller ijodida realizm yorqin namoyon boʻldi. XVIII asrning oxirlariga kelib, drama, melodrama, vodevillarda satirik yoʻnalishning yuzaga kelishi teatrda demokratik asosning kuchayishiga sabab boʻldi. Teatr gʻoyaviy va badiiy kurashlar maydoniga aylandi. XIX asrning 1-yarmida vujudga kelgan romantik yoʻnalish teatrda gumanistik ideallar va koʻp hollarda xayoliy orzularning yoritilishiga olib keldi. Dramada taqlidgoʻylikdan iborat klassitsizmga qarshi, oʻziga xos milliylik, xalqchilik, tarixiylik va ijtimoiy adolat uchun kurash ohanglari keng quloch yoydi. XIX asr oxirlaridan teatrni isloh qilishning yangi davri boshlandi. Teatr badiiy adabiyot (proza, poeziya), yangi drama (A. Chexov, G. Ibsen, B. Shou va boshqalar) bilan yaqinlashdi. XIX asr oxirlarida XX asr boshlarida teatrda, aktyorlik sanʼatida yangi taʼlim uslubi Stanislavskiy sistemasini qoʻllash boshlandi. 20yillarda V. Meyerxold, V. Tairov, V. Vaxtangovlarning rej.liq faoliyati teatrning rivojiga katta hissa boʻlib qoʻshildi. XX asr oʻrtalarida Gʻarb rejissurasi va sahna sanʼatiga B. Brextning ijodiy uslubi katta taʼsir koʻrsatdi. VI—VII-asrlar Turon mulkidan chiqqan cholgʻuchilar, aktyor va raqqosalar Buyuk ipak yoʻli orqali qoʻshni yurtlarga ijodiy safar qiladilar. IX—XII-asrlarda xalq bayramlari, marosimlari, urf-odatlar va ular bilan bogʻliq tomoshalar tiklanibgina qolmay, aholi orasida keng tarqaldi. Masxara va taqlid Teatr rivojlandi. Amir Temur davlati davri (XIV— XV-asrlar)da Teatr sanʼatida keskin yuksalish roʻy berdi. Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh, Klavixolarning maʼlumotlaricha, bu davrda poytaxt — Samarqandda va boshqa nufuzli shaharlarda teatrlashgan tomoshalar uyushtirilgan. Anʼanaviy teatr va boshqa sanʼat tomoshalari, ayniqsa, Mirzo Ulugʻbek davrida (1394—1449) Movarounnahrda, Husayn Boyqaro davrida (1469— 1506) Xurosonda taraqqiy topdi. Gʻiyos masxara, Xoja Dexdor, Abdulla Devona, Abdulvoseʼ Munshi, Sayd Badr kabi teatr sanʼatining atoqli namoyandalari faoliyat koʻrsatgan. Anʼanaviy teatrning kulgili turlari (masxara, taqlid, zarofat), qoʻgʻirchoq

o'yin (chodir jamol, chodir xayol, fonus xayol) badiiy tomosha tizimi sifatida tashkil topdi. XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida teatrning asosiy turlari sakillanib, repertuar va ijro uslubida o'ziga xos xususiyatlar rivojlandi. Shaharlarda ijrochi san'atkorlarning kasabai sozanda (mextarlik) degan uyushmalarining faoliyati kuchaydi. Xorazmda "Xatarli o'yin", "To'kma" tomoshalari keng yoyildi. Farg'ona vodiysi va Toshkentda qiziqchilik va askiya taraqqiy etdi. XIX asrning 2-yarmida Qo'qonda Zokir Eshon boshliq 30 ga yaqin qiziqchilar to'dasi, Buxoroda Tula masxara boshliq 20 ga yaqin masxarabozlar to'dasi shuxrat qozondi.

Keyinchalik o'zbek madaniyatining ilg'or namoyandalari (Furqat, Behbudiy, Avloniy va boshqalar) rus, tatar va ozarbaijon teatr truppalari tomoshalariga qiziqish bilan qarab, mahalliy ziyolilarni ulardan o'rganishga chaqirdilar. Shu tarzda yangi milliy teatr yaratish harakati yuzaga keldi. 1914-yil Samarqand (15 yanvar) va Toshkent (27 fevral) da "Padarkush" dramasini sahnalashtirish bilan yangi o'zbek teatri o'z faoliyatini boshlaydi. Ayniqsa, A. Avloniy rahbarligida "Turon" teatrining 1915-yil O'zbekiston shaharlariga qilgan ijodiy safarining ahamiyati katta bo'ldi. 1916-yil Hamza Qo'qonda teatr tuzdi. Birin-ketin Andijon (1919), Xiva (1922), Buxoro (1922)da teatrlar tashkil qilindi. 1918-yildan Mannon Uyg'ur "Turon" teatri (hozirgi O'zbek milliy akademik drama teatri)ga rahbarlik qilib, uning professional teatrga aylanishida, repertuarini tuzish, ijro uslubini yaratishda muhim rol o'ynadi. Teatrning birinchi bo'g'in aktyor va rejissyorlari 1924—27 yillar Moskvada O'zbek Maorif uyi qoshida ochilgan dramastudiyada tahsil olishgan. 20yillar so'ngida Rus yosh tomoshabinlar Teatri (1928), O'zbek yosh tomoshabinlar Teatri (1929) tashkil topdi. Keyinroq Namangan (1931), Qashqadaryo (1932), Surxondaryo (1935) viloyati teatrlari, o'nlab tuman va shahar teatrlari yuzaga keldi. Toshkent va Samarqandda Davlat rus drama teatri (1934, 1938). Respublika ko'g'irchoq teatri (1939). Navoiy nomidagi davlat opera va balet teatri (1939) o'z faoliyatini boshladi, shu yili Davlat komediya teatri tashkil bo'ldi va u bir yil o'tib Mukimiy nomidagi Respublika musiqali drama va komediya teatriga aylantiriddi. Ikkinchi jahon urushi yillarida Moskva, Leningrad, Kiyev, Xarkov shaharlaridan ko'chib kelgan teatrlar mamlakatimiz shaharlarida o'z faoliyatini olib bordi. 50—60yillarda Hamza nomidagi akademik drama teatri va boshqa teatrlarda turli mavzu, sermazmun, ijtimoiy psixologik, maishiy va falsafiy, rangbarang uslubda spektakllar sahnalashtirildi. 1968-yil "Yosh gvardiya" teatri (hozirgi Abror Hidoyatov nomidagi O'zbek davlat drama teatri) tashkil qilindi. 70—80yillar teatrda ziddiyatli davr

bo'ldi; bir tomondan, milliy an'analarga e'tibor kuchaygan bo'lsa, ikkinchidan, dabdababozlik, hayotni xaspo'shlab ko'rsatish avj oldi. 1976-yil "Ilhom" teatrstudiyasi ish boshladi. 1986-yil Respublika Satira teatri tashkil topdi. 80yillarning 2-yarmida hayotni haqqoniy aks ettirish, janrlar rang-barangligi, tomoshaviylikka intilish mayllari yuzaga kelib, asta-sekin kuchayib bordi. Bu davrda Abror Hidoyatov nomidagi teatr yetakchi o'ringa chiqib oldi.

O'zbekiston mustaqil davlat deb e'lon qilingach, o'zbek Teatri hayotida ham yangi davr boshlandi. Istiqbol tufayli milliy merosga tayanib ijod qilish, milliy qadriyatlar, an'analarni tiklashga intilish jiddiy tuye oldi. Bu davrda o'zbek Teatrda quyidagi ilg'or tendensiyalar, ijodiy izlanishlar ko'zga tashlanadi: birinchidan, Teatrlar repertuarida tarixiy mavzuning salmog'i oshdi. Buyuk ajdodlarimiz — allomalar, shoirlar, davlat arboblari, lashkarboshilarning hayoti va taraqqiyot uchun kurashini yorituvchi o'nlab sahna asarlari yaratildi. Sahnalarda sho'rolar davrida hatto tilga olish man etilgan Bahouddin Naqshband, Hakim at-Termiziy, Imom al-Buxoriy kabi allomalar, "Avesto" kitobi asosida Zardushtiy hayotini yorituvchi sag'na asarlari vujudga kelib, davrimiz tomoshabinlari ma'naviyatini boyitdi, tarixiy, diniy e'tiqodga nisbatan qarashlarni o'zgartirdi. Ayniqsa, Amir Temur va temuriylar haqida yaratilgan 20 ga yaqin sahna asarlari ma'naviy va madaniy hayotimizda katta voqea bo'ldi. Ikkinchidan, zamonaviy o'zbek Teatrda tasavvuf bilan bog'liq "Muqabbat sultoni", "Mashrab" (Milliy teatr), "Xitoy malikasining siri" (rus teatri), "Umar Xayyom", "Ato etilgan muhabbat tariqati" (O'zbekiston yoshlar teatri), "Na falakman, na farishta" (Muqimiy teatri), "Shayh san'on", "Raqsu samo'" ("Eski masjid" teatr studiyasi) kabi spektakllar Teatrlarimizning eng murakkab mavzularga dadil qo'l urayotganlari, yangi manbalarni ochayotganlaridan dalolatdir. Shu yo'nalishda Alisher Navoiy asarlarini Teatr sahnasida yangicha talqin etish boshlandi. Uchinchidan, jahon va milliy mumtoz dramaturgiya namunalarini zamonaviy talqin va vositalarda sahnalashtirish boshlandi. Navoiy, Shekspir, Molyer, Ayniy, Behbudiy, Fitrat, Qodiriy, Cho'lpon, Avloniy, G'afur G'ulom asarlarining sahnaviy talqinlari shundan guvohlik beradi. To'rtinchidan, Teatrlarda ilgari qoloqlik belgisi sifatida qarab kelingan etnografiya va folklor manbalari vositalaridan foydalanish butun bir uslubiy yo'nalish sifatida ko'zga yaqqol tashlanib, sahna san'atining milliy o'ziga xosligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. "Alpomish" qahramonlik dostoni asosida poytaxt va viloyat Teatrlari sahnalarida yaratilgan 10 ga yaqin spektakllar ham bu yo'nalishning istiqbolidan nishonadir.

Beshinchidan, dramaturgiya va Teatrda zamonaviy mavzularda asarlar yaratilib, sahnalashtirish yildan yilga sezilarli tus olib bormoqda. Zamonaviy mavzular ko'proq melodrama, komediya, tragikomediya janrlari doirasida ishlanmoqda. Ayniqsa, maishiyaxloqiy komediyalar Teatrlar repertuaridan keng o'rin egalladi. Mustaqillik yillarida Farg'ona, Xiva, Qarshi, Namangan, Termiz sh.larida qo'g'irchoq Teatrlari ish boshladi. Abbos Bakirov nomidagi jamoatchilik asosida ishlab kelayotgan yoshlar teatri davlat tasarrufiga olinib, Andijon bolalar va yoshlar teatri ga aylantirildi (1990). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 26 martda e'lon qilingan "O'zbekiston teatr san'atini rivojlantirish to'g'risida"gi farmoni va O'zbekiston Vazirlar Mahkamasining shu asosda qabul qilgan "O'zbekteatr" ijodiyishlab chiqarish. birlashmasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori Teatr san'ati strategiyasini belgilab berdi. Shu asosda "O'zbekteatr" ijodiyishlab chiqarish. birlashmasi, uning qoshida "Atrmadad" jamg'armasi, Teatr ijodkorlari uyushmasi tuzildi. "Teatr" jurnali nashr etila boshladi. Muntazam ravishda turli seminar va festivallar o'tkazilmoqda. Davlatlararo shartnomalarga muvofiq xorijiy mamlakatlardagi ijodiy tashkilotlar, xalkaro birlashmalar bilan aloqalar o'rnatilmoqda Amerikalik rejissyor Devid Kaplan, britaniyalik Maykl Berkut va boshqa o'zbek teatrida, B. Yo'ldoshev Fransiyada, N. Abdurahmonov Isroilda, M. Yusupov AQShda asarlar sahnalashtirdilar. Hamza teatri ga eski bino o'rniga zamonaviy muhtasham bino qurib berildi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 21 sentyabrda e'lon qilingan maxsus farmoni bilan ushbu teatrga "Milliy teatr" maqomi berildi. O'zbekiston Respublikasida davlat tasarrufidagi 37 ta Teatr va teatr studiyalar, o'nlab nodavlat va xususiy Teatrlar faoliyat ko'rsatadi (2004).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avdeyev A.D., Proisxojudeniye teatra, M.— L., 1959;
2. Stanislavski y K. S, Sobr soch., t. 18, M., 1954-61;
3. Xorijiy teatr tarixi (ruschadan S. Tursunboyev tarjimasi), t. 1—2, T., 1997, 1999;
4. Rahmonov M., Hamza (o'zbek davlat akademik drama teatri) tarixi, T., 2000;
5. Qodirov M., O'zbek teatri an'analari, T., 1976;
6. O'zbek teatri tarixi, T., 2003. Muhsin Qodirov.